

Medische vooruitgang in de Commune

**In hoeverre pasten de medische hervormingen
van de Commune van Parijs in 1871 in de 19e-
eeuwse medische revolutie?**

Bachelorscriptie

Student: Hilde Roodzant

Studentnummer: S4181905

Begeleider: Bart Verheijen, MA

15 juni 2015

Inhoud

In hoeverre pasten de medische hervormingen van de Commune van Parijs in 1871 in de 19e- eeuwse medische revolutie?	1
Inleiding	3
Status Quaestionis.....	5
Hoofdstuk 1 De hervormingen in de Commune van Parijs	10
Hoofdstuk 2 De 19 ^e -eeuwse medische revolutie	12
Hoofdstuk 3 Medische hervormingen in de Commune	14
Secularisering	14
Medische ethiek: iedereen heeft recht op gezondheidszorg.....	15
Institutionalisering.....	17
Moeilijkheden.....	18
Conclusie	20
In hoeverre pasten de medische hervormingen van de Commune van Parijs in 1871 in de 19e- eeuwse medische revolutie?	20
Literatuurlijst	22
Primaire bronnen	22
Secondaire bronnen	22
Bijlagen Archives Nationales France, locatie Parijs, Affiches imprimées, inventaire analytique, AD//XXc/82, Commune de Paris, Microfilm.....	24

Inleiding

De 19e eeuw was een roerige periode. In relatief korte tijd hadden enorme veranderingen plaatsgevonden die onderdeel waren van een moderniseringsrevolutie. Dit was merkbaar op allerlei vlakken zoals transport, industrie, wetenschap, de samenleving en ook op het gebied van de geneeskunde. In deze medische revolutie werden veel moderne en socialistische ideeën doorgevoerd. De eerste vrouwen drongen de gezondheidszorg binnen. Er kwamen meer ziekenhuizen, meer medische specialisaties en de medische wereld professionaliseerde. Enorme ontdekkingen werden gedaan, wat het geloof in de medische wetenschap stimuleerde. Daarnaast werd de gezondheidszorg langzaam een onvervreemdbaar recht voor iedereen. Dit waren slechts enkele ontwikkelingen in de geneeskunde.

De hervormingen in de gezondheidszorg werden beïnvloed door sociale, politieke en economische gebeurtenissen in de 19^e eeuw. Een belangrijk moment in Frankrijk, dat grote invloed heeft gehad, was de kortstondige regeringsperiode van 72 dagen in 1871, de Commune van Parijs. De Commune werd geleid door een revolutionair socialistische regering. Het sociale programma dat de Communards hadden, omvatte daarom ook vele sociaal ideologische veranderingen. Deze aanpassingen zijn het best te vergelijken met de grootschalige opzet van de verzorgingsstaat in West-Europa na Tweede Wereldoorlog.¹ Er was bijvoorbeeld onderdak voor iedereen en er waren gaarkeukens zodat niemand honger leed. Verder was er sprake van verplicht basisonderwijs voor kinderen tot twaalf jaar, een maximumloon werd ingevoerd en zo waren er nog meer voorbeelden. Er was sprake van gemeenschappelijke verantwoordelijkheid. Over deze socialistische hervormingen is veel literatuur te vinden, maar specifiek over de veranderingen in de medische wereld minder. Dit is spijtig, het is juist de medische revolutie die ons de revolutionair socialistische aspecten van de Commune goed kan laten zien.

Deze scriptie zal zich daarom richten op de vraag hoe de socialistische ideeën samenhangen met de veranderingen in de geneeskunde. Welke invloed heeft de kortstondige regering van de Parijse Commune in 1871 gehad op de geneeskunde? Welke veranderingen kwamen in de medische wereld, op korte en lange termijn, als gevolg van de praktische invulling van de Communards? Wat bleef bewaard en wat ging verloren na de Commune? De Parijse Commune was een snelkookpan van ideeën, die decennia lang zijn doorwerking had. De vraag is alleen in hoeverre hier in de medische wereld sprake van was. De onderzoeksvraag is daarom: **In hoeverre pasten de medische hervormingen van de Commune van Parijs in 1871 in de 19e-eeuwse medische revolutie?** Om deze

¹ De verzorgingsstaat is een benaming voor landen die een sociaal systeem hebben waarin zij primaire verantwoordelijkheid dragen voor het welzijn van zijn burgers, zoals in kwesties van gezondheidszorg, onderwijs, werkgelegenheid en sociale zekerheid.

vraag te beantwoorden zal allereerst een korte uitleg gegeven worden over de Commune van Parijs in 1871 en alle sociale hervormingen die daar hebben plaatsgevonden. In hoofdstuk twee zal de focus liggen op de 19^e-eeuwse medische revolutie. Wat hield deze in en welke facetten hebben bijgedragen aan deze enorme medische vooruitgang? De belangrijkste kwesties zullen in hoofdstuk drie behandeld worden, maar dan gefocust op de Commune. Welke veranderingen hebben plaatsgevonden gedurende de 72 dagen in de geneeskunde en gezondheidszorg? In de conclusie zal teruggekeerd worden naar de hoofdvraag en dus antwoord gegeven worden op de vraag in hoeverre de medische hervormingen van de Commune van Parijs in 1871 pasten in het grotere geheel van de medische revolutie. Daarnaast zal ook gekeken worden naar het belang van deze medische socialistische hervormingen.

Status Quaestionis

De Commune van Parijs kun je op veel verschillende manieren bestuderen. Er zijn vanaf het begin af aan twee duidelijke verschillende scholen te onderscheiden, namelijk de politieke interpretatie en de sociale interpretatie.² In de politieke interpretatie wordt de Commune van Parijs gezien als een opstand, een reactie op de omstandigheden die speelden in Parijs toentertijd. Denk hierbij aan de vernedering van de Frans-Duitse oorlog, het beleg van Parijs en de hongerwinter. Al deze gebeurtenissen wekten frustraties op bij de patriottische Parijzenaars, wat volgens de politieke historici leidde tot een revolutie.³ De sociale historici probeerden een verband te zien tussen alle revoluties die aan de Commune van Parijs voorafgingen. Denk aan de Franse Revolutie en de revoluties in 1830 en 1848. De Commune zou volgens de sociale, ook wel socialistische historici, het resultaat zijn van een opeenstapeling van fouten en onenigheden betreffende grote economische en sociale belangen. Met andere woorden, het was de klassenstrijd waar Marx het ook over had in zijn communistisch manifest, die hier de oorzaak was.⁴

Beide groepen geven verschillend antwoord op de vraag wat de Commune was? Deze vraag werd in 1873 al gesteld door Charles Aimé Dauban. Hij vroeg zich af of de Commune een product van de maatschappij was of eerder een accidentele gebeurtenis. Onder Commune experts hebben hierover verhitte discussies plaatsgevonden. Door Edmond Lepellier is ze 'une grande évolution historique' genoemd (wat dus meer duidt op een sociale visie), terwijl ze door de bekende Franse historicus Jacques Rougerie is bestempeld als 'l'accident du 18 mars' (dit zou een politiek historicus zeggen). Zoals in deze voorbeelden duidelijk wordt, zien dus de politieke aanhangers de commune als een unieke, bijna toevallige gebeurtenis, terwijl de sociale historici het eerder deterministisch zouden noemen. Het Parijse volk was zo lang onderdrukt dat het wel tot een conflict moest leiden. Deze manier van denken past binnen het marxistisch model.

Wat politieke historici niet ontkennen, en Rougerie is daar een zeer duidelijk voorbeeld van, is dat er een invloedrijke sociale beweging was gedurende de Commune.⁵ Hierdoor kijken niet alleen

² M. P. Johnson, *The paradise of association* (Michigan 1996) 39 – 40.

³ Politieke titels als : J. Bruhat, J. Dautry, E., Tersen, *Die Pariser Kommune von 1871* (Berlin 1971).

P. Jokostral, *Als die Tuilerien brannten* (Dusseldorf 1970).

A. Horne, *The Terrible year* (London 1971).

L.M. Greenberg, 'The Commune of 1871 as a Decentralist Reaction', *The Journal of Modern History*, Vol. 41, N. 3 (1969) 304 – 318.

⁴ Sociale titels als S. Edwards, *The Communards of Paris, 1871* (London 1973).

W. Serman, *La Commune de Paris* (Paris 1986).

R. Tombs, 'Harbingers or entrepreneurs ? A worker's cooperative during the paris commune', *Historical Journal*, Vol 27, N. 4 (1984).

⁵ D.A.Shafer, *The Paris Commune*, (London 2005) 114.

sociale historici naar het onderwerp, maar ook sociologen. Deze bekijken Communards als een sociale groep met eigen kenmerken.⁶

Het historiografisch debat over de betekenis van de Commune begon meteen na 1871. Nadat de Commune had plaatsgevonden werden er in Frankrijk veel verhalen geproduceerd over de Commune door 'Versailles', de Franse regering met al haar macht die tegenstander van de Commune was. In deze bronnen werd vooral gesproken over de verwoesting van Parijs en er werd gezwegen over de duizenden Parijzenaars die waren vermoord. Dit was propagandamateriaal, ten gunste van de Franse regering.⁷ Er werd kritisch gereageerd door veel schrijvers en kunstenaars in het Parijs van toen, zoals Flaubert, Zola, de gebroeders Goncourt, Hippolyte Taine en Victor Hugo. Dit zijn slechts enkele voorbeelden van schrijvers die of wel positief of wel negatief over de Commune hebben geschreven. Het was met name een reactie op Versailles.⁸

Een overzicht van de vele boeken die over de Commune geschreven zijn, is te vinden in de *Bibliographie critique de la commune de Paris 1871* van Robert le Quiliec waarin hij ongeveer 5000 auteurs noemt die over de Commune geschreven hebben.

Er is lang een duidelijke scheiding geweest tussen politieke en sociale werken over de Commune. Een extreem voorbeeld van de socialistische geschiedschrijving wordt gezien in de anarchistische literatuur, waarin de Commune werd opgehemeld. Met name in Rusland, voor de Oktoberrevolutie, hebben Bakunin, Kropotkin en in het bijzonder Lenin als protagonisten van de Commune geschreven. Deze ideeën zijn gebundeld uitgekomen in 2008 in het boek *Writings on the Paris Commune*. Hierin worden de worstelingen van de Franse arbeiders opgehemeld en Versailles negatief beschreven. Andere socialistische werken zijn te vinden op bijvoorbeeld het Marxistisch internet archief (in minstens zestig verschillende talen).⁹

We zien in de historiografie van de Commune vooral veel Franstalige werken, wat logisch is want het betreft de Franse nationale geschiedenis. Vanaf de jaren zestig verschenen veel Engelstalige werken. Een belangrijk overzichtswerk is bijvoorbeeld *The Paris Commune in 1871* van Stewart Edwards dat in 1971 verscheen. Een typisch politieke benadering heeft Alistor Horne met zijn boek

⁶ D. Harvey, *Paris 1850 – 1870* (Baltimore 1985).

⁷ D. Van de Weerd, *De Commune van Parijs, 1871* (Gent 1971).

⁸ S. Guichard, *Paris 1871, La Commune* (Paris 2006), Chapitre Ecrivains face à la Commune de Paris.

⁹ Marxistische en Communistische titels als: F. Bonte, *Certitude de victoire : des héros sublimes de la Commune de Paris aux glorieux combattants de la Résistance* (Paris 1951).

M. Choury, *Les Origines de la Commune* (Paris 1960).

J. Duclos, *La Commune de Paris, à l'assaut du ciel* (Paris 1970).

The fall of Paris, the siege and the Commune 1870-1871 uit 1965, waarin hij geen aandacht aan ideologie besteedde maar alleen ingaat op het beschrijven van het conflict.

Iemand die niet mag ontbreken wanneer we het over belangrijke werken hebben betreffende de Commune van Parijs is Jacques Rougerie. Hij behoort tot de politieke school en schreef al zijn werken in het Frans. Hij schreef onder andere het informatieboekje over de Commune voor de bekende Franse reeks 'Que sais-je?'. Zijn laatst uitgekomen boek(je) *Paris insurgé - La Commune de 1871* was een echte bestseller. Robert Tombs is het pertinent niet eens met Jacques Rougerie. Deze Britse historicus, die vooral naar de politieke cultuur in de Commune van Parijs kijkt, komt tot een andere conclusie op basis van zijn archiefmateriaal.¹⁰ Dit is ook niet zo vreemd, Rougerie is namelijk een aanhanger van de politieke visie op de Commune en Tombs is een sociaal historicus.

In de jaren tachtig en negentig was een verandering binnen het onderzoek naar de Commune merkbaar. Het postmodernisme begon zijn invloed uit te oefenen. In het werk van Johnson *The paradise of association; Political culture and popular organisation in the Paris Commune of 1871* is te zien dat hij vanuit zijn politieke invalshoek, misvattingen over de Commune probeerde op te helderen. Zo hebben eerdere onderzoekers altijd in moeilijkheden gezeten omdat het woord 'party' verkeerd geïnterpreteerd is. Wat verder een grote verandering was, en tegenwoordig veel vruchten afwerpt, is het begin van het onderzoek naar vrouwen in de Commune. Werken van Schulkind (*Socialist woman during the 1871 Paris Commune*(1985)), Gullickson (*Unruly woman of Paris*(1996)) en niet te vergeten Eichner (*Surrounding the barricades*(2004)), hebben een nieuw veld van onderzoek geopend. De eerste feministische golf zien we in de periode van de Commune ontstaan. Dit kwam door de wisselwerking tussen de Commune, de feministische praktijken die daar plaatsvonden en de politieke veranderingen betreffende vrouwenrechten. Dit is één van de nieuwe onderwerpen die in het postmodernisme voor het eerst onderzocht werd.

Een opmerkelijke verandering vindt plaats binnen de sociale richting van onderzoek naar de Commune. Er is zoals we hebben gezien genoeg geschreven binnen deze hoek, maar met name door socialistische en anarchistische schrijvers (en soms historici). Veel van deze literatuur is gekleurd en daardoor soms lastig te gebruiken in onderzoek. De historiografische ontwikkeling over de Commune is sterk beïnvloed door de val van de Sovjet-Unie en daarna zijn er minder 'ideologisch sociale' werken verschenen. Sowieso is de Commune een onderwerp geworden waar de laatste 25 jaar eigenlijk alleen nog maar historici over schrijven. Er wordt meer gebruikt gemaakt van data en

¹⁰ Varley, K., *Reassessing the Paris Commune of 1871 : a response to Robert Tombs, 'How bloody was la semaine sanglante? a revision'*. H-France Salon, 3 (2011). pp. 20-25

bronnen uit de genoemde periode, maar ook andere werken worden niet vergeten. Bronnen, hetzij primair of secundair, worden in alle originele talen gebruikt en bovendien zijn de bibliografieën in de laatste decennia langer geworden. Dit duidt op uitvoerig onderzoek. Ondertussen is er meer afstand tussen de historicus en de gebeurtenis, waardoor objectiviteit gunstig beïnvloed. Wanneer er werken verschijnen, hebben die vaak als onderwerp de ideologische doorwerking van de Commune (denk aan het pas uitgekomen *Bloed en Barricaden* van Dennis Bos), in plaats van zelf een ideologisch werk te zijn. In wetenschappelijke boeken wordt anders over ideologie geschreven, wel zijn er nog steeds internetsites die de Commune ophemelen.

De de-ideologisering van de historiografie heeft ertoe geleid dat er nu andere invalshoeken centraal komen te staan in het onderzoek. Daar past mijn onderzoeksvraag ook in: **In hoeverre pasten de medische hervormingen van de Commune van Parijs in 1871 in de 19e-eeuwse medische revolutie?** Het is belangrijk om te kijken wie er geschreven heeft over medische veranderingen in de Commune. Zoals Natalie Pigeard – Micault, een Franse historica, al in haar artikel *Faculté et Académie de médecine face à la Commune de Paris 1871* schreef, zijn er welgeteld twee werken over te vinden. Met die van haar erbij dus drie.

Jean-Paul Martineaud is de eerste die een belangrijk werk heeft geschreven over de ziekenhuizen en publieke hulpverlening gedurende Commune. Dit werk verscheen in 2004. Zoals in de inleiding van zijn boek *La Commune de Paris, l'Assistance Publique et les hôpitaux en 1871* door Les Amies et Amis de la Commune de Paris gezegd werd, was hij de eerste die een belangrijke opening maakte voor het onderzoek naar de publieke hulpverlening, gezondheidszorg en ziekenhuizen gedurende de Commune. Voor Martineaud's boek werd nauwelijks over de gezondheidszorg in de Commune geschreven, behalve één bladzijde in de *Dictionnaire de la commune*. Hij is dus pionier op dit gebied van historisch onderzoek. Jean-Paul Martineaud was professor aan de faculteit geneeskunde in Corsica, hij doceerde daar geschiedenis van de geneeskunde. Daarnaast was hij eredoctor van des Hôpitaux de Paris. Hij heeft verschillende boeken geschreven zoals *Une histoire de l'Hôpital Lariboisière*, *Les Communautés religieuses dans les hôpitaux de Paris* en de voor ons belangrijke *La Commune de Paris, l'Assistance publique et les hôpitaux en 1871*. Jean-Paul Martineaud is overleden in 2010.

Het laatste werk dat specifiek ingaat op gezondheidszorg is van Marcel Guivarc'h. Zijn artikel *À propos de l'assistance publique et des chirurgiens pendant la Commune 28 mars - 28 mai 1871* is in vergelijking met Martineaud een heel klein artikel, dat hetzelfde onderwerp omvat.

Omdat er nog niet veel over de gezondheidszorg in de Commune geschreven is, en al helemaal niet door historici, is het doel van deze scriptie een bijdrage vanuit historisch perspectief te leveren aan dit nog braakliggende terrein van de Parijse Commune.

Hoofdstuk 1 De hervormingen in de Commune van Parijs

Als rechtstreeks gevolg van de Frans-Duitse oorlog (1870), de val van het keizerrijk van Napoleon III en een daaropvolgende hongerwinter in Parijs, brak er op 18 maart 1871 een opstand uit die 72 dagen later met geweld de kop werd ingedrukt: de Commune. Nadat het 'gewone' volk in opstand was gekomen vluchtte de regering van Thiers naar Versailles en kwam, zoals door latere socialisten omschreven, de eerste arbeidersregering ter wereld. Deze nieuwe regering legde een focus op het sociale, wat inhield dat er sprake was van grote gemeenschappelijke verantwoordelijkheid en sociale mobiliteit. Er bestond geen vastgelegde ideologie van de Commune, maar de veranderingen die van 18 maart tot 28 mei 1871 in Parijs hebben plaatsgevonden duiden op een sterk socialistisch karakter met veel moderne ideeën:

*"The Communal Revolution, begun by the popular initiative of 18 march, inaugurates a new political era, experimental, positive, scientific. It is the end of the old governmental and clerical world, of militarism, of monopolism, of privileges to which the proletariat owes its servitude, the Nation its miseries and disasters."*¹¹

In de Commune was er het idee de hele wereld te veranderen, te beginnen in Parijs. De volgende maatregelen, die zowel modern als revolutionair bestempeld kunnen worden, waren een gevolg van deze dadendrang. Op moralistisch vlak werd gokken verboden en prostitutie bestreden. De kerk werd opgeheven zodat er geen staatsreligie was, en scholen die nieuw werden opgericht waren seculier. De omstandigheden voor arbeiders werden verbeterd doordat er een maximumloon ingevoerd werd van 6000 francs per jaar en werkplaatsen die niet langer geleid werden door de bourgeoisie genationaliseerd werden. Bakkers mochten niet meer 's nachts werken, vrouwen en kinderen van mannen die stierven voor de Commune kregen een uitkering van 600 francs per jaar en verschillende beroepen werden toegankelijker gemaakt voor vrouwen.¹² Op cultureel vlak zien we dat het Louvre werd opengesteld voor iedereen, gratis, al mocht het publiek een donatie van vijftig centimes geven dat naar de gewonden ging. Daarnaast kwam er een commissie van kunstenaars die zorgden voor de conservatie van monumenten, musea, galerieën en bibliotheken. Er kwamen beurzen voor kunstenaars. Wat rechtspraak betreft werd de guillotine en er was een reorganisatie van de politie. Wat men ook deed was de revolutionaire kalender van de Jacobijnen weer invoeren.¹³

¹¹ A. Horne, *The terrible year* (London 1971) 106.

¹² Ibidem 105.

¹³ J. Merriman, *Massacre* (New Haven 2014) 66 – 76.

In het nationale archief in Parijs waren de volgende concrete zaken te vinden (zie de bijlagen uit het Nationale Archief van Parijs: Affiches imprimées, inventaire analytique, AD/XXc/82, Commune de Paris). Uitkeringen voor weduwen en hun kinderen werden 10 april 1871 ingevoerd. De prijs van een paspoort ging van twee francs naar vijftig centimes en kon men deze dan nog niet betalen was dan er een regeling waarin ze gratis werden vergeven. Moed en medewerking van vrouwen werd gewaardeerd en geprezen. De revolutionaire kalender werd ingevoerd. Op 24 april werd een openbare jongensschool geopend in Faubourg-Saint-Martin voor jongens tussen de zes en vijftien jaar, open voor alle betreffende mannelijke inwoners. Een openbare beroepsschool werd opgericht op 6 mei, waar kinderen naast basiskennis als talen en geschiedenis ook een zeker beroep kunnen leerden. Er werd een beroepsschool opgericht voor meisjes op 12 mei. Weeshuizen werden gesticht voor kinderen die wees waren geworden als gevolg van de oorlog. Zij mochten naar school en er was een dringende vraag naar pleeggezinnen die de weesjes wilden adopteren. Voor ouders die het zich niet konden veroorloven werden gratis schoolspullen uitgedeeld in Hôtel de Ville. Er werden werktijden ingesteld, zo mochten bakkers bijvoorbeeld pas beginnen om vijf uur 's ochtends. Als één van de laatste veranderingen werd een architect aangesteld om de kapotte gebouwen te repareren, straatlantaarns te plaatsen en scholen op te richten.¹⁴

Zoals te lezen, waren er enorm veel revolutionaire ideeën doorgevoerd in de Commune die veelal socialistisch van aard waren. Dit gebeurde op economisch, politiek en cultureel vlak, maar betrof ook minder voor de hand liggende terreinen als de gezondheidszorg. Deze veranderingen in de gezondheidszorg pasten in een grotere hervormingsproces, namelijk de medische revolutie.

¹⁴ Archives nationales, locatie Parijs, Affiches imprimées, inventaire analytique AD//XXc/82 Commune de Paris.

Hoofdstuk 2 De 19e-eeuwse medische revolutie

De medische revolutie bestond uit de grote hervormingen die er in de 19e eeuw plaatsvonden betreffende de medische hulpverlening. Allereerst werd de geneeskunde meer als wetenschap beschouwd en het scheidde zich daarmee af van de kerk. Ziektes waren niet langer een straf van god, maar een natuurlijk fenomeen dat onderzocht kon worden. Lang hadden kloosters het monopolie van medische kennis in handen gehad, maar deze taak was nu verschoven naar de universiteiten.¹⁵ Secularisatie was een proces dat in de 16^e eeuw was ingezet, maar dit proces werd versneld onder andere door het radicaal darwinisme dat een flinke deuk veroorzaakte in het geloof in het Bijbeldiscours.¹⁶ In vergelijking met andere Europese landen was er in Frankrijk een nog grotere secularisatie omdat daar vanaf de Franse Revolutie een duidelijke scheiding was tussen kerk en staat.¹⁷

Het vertrouwen in de wetenschap werd versterkt door de baanbrekende ontdekkingen die gedaan werden. Denk aan de stethoscoop, anesthesie, vaccins voor infectieziekte als cholera, difterie en tyfus, röntgenstraling en het meest gebruikte medicijn ter wereld, aspirine.¹⁸ Tevens werd het verband tussen slechte hygiëne en (infectie)ziekten vastgesteld, waardoor veel verbeteringen konden worden aangebracht.¹⁹

De medische wetenschap bepaalde nu wie bevoegd was als arts en wie niet. Dit viel onder hun rationaliseringsoffensief en professionalisering. 'Kwakzalvers' waren niet langer gewenst en er kwamen daarom wettelijke strafmaatregelen tegen onbevoegden.²⁰ Deze hervorming had grote gevolgen. Iedereen die arts was moest een diploma hebben, een bewijs van voldoende kennis en kunde. Als gevolg daarvan kon veel religieus medisch personeel hierdoor niet meer in de gezondheidszorg konden werken, veel nonnen en monniken hadden namelijk geen officiële papieren.

Een ander revolutionair idee dat in de 19^e eeuw veel weerklank vond was het idee dat iedereen recht had op gezondheidszorg.²¹ Dit werd als een onvervreemdbaar recht gezien. Mede hierdoor werden meer en meer ziekenhuizen opgericht en kwamen er specialisten als chirurgijn, neuroloog, huisarts, etc. Ook kwamen er academies en commissies die zich met volksgezondheid

¹⁵ P. Delaunay, 'La médecine et l'église', *Revue de l'histoire de la pharmacie*, Vol 36, N. 120 (1948) 304 – 306.

¹⁶ J.L. Schlegel, Religion et sécularisation, Les religions dans la société, Cahiers français, N. 340. (2007).

¹⁷ S. Mathieu, 'Quelle laïcisation de la médecine française aux XIXème siècle', in Patrick Weil (dir.), *Nouvelles politiques de la laïcité*, Paris (Paris 2007) 353-371.

¹⁸ <http://www.infoplease.com/ipa/A0932661.html#ixzz3YzTEghcp> [2 mei 2015].

¹⁹ G. Jorland, 'L'hygiène professionnelle en France au XIXème siècle', *Le mouvement social*, N. 213 (2005) 71 – 90.

²⁰ Mathieu, 'Quelle laïcisation de la médecine française', 353-371.

²¹ A.R. Jonsen, *A short history of medical ethics* (Oxford 2000) 57 – 62.

bezig hielden, in Parijs bijvoorbeeld het Conseils Départementaux d'Hygiène. Daarnaast ontstonden er onafhankelijke organisaties zoals het Rode Kruis. Kortom, de gezondheidszorg institutionaliseerde.

22

Doordat de vraag naar dokters en verpleegkundigen toenam, werden er opleidingen opgezet. Deze werden ook opengesteld voor vrouwen.²³ Dit bood de laatstgenoemden kans op een loopbaan en zelfstandigheid. Na de boegbeelden Florence Nightingale, die bekend stond als eerste verpleegster, en Elizabeth Blackwell ,die als eerste vrouw dokter werd, vinden meer en meer vrouwen hun roeping in de gezondheidszorg.

Al met al kan er dus geconcludeerd worden dat de medische revolutie ervoor zorgde dat er secularisering, professionalisering, democratisering en institutionalisering plaatsvond in de gezondheidszorg. Verder was ook de trend zichtbaar dat meer vrouwen tot de beroepstak toetraden.

²² P. Jéhannin, Les politiques de santé publique et du logement, powerpoint presentatie (Calais 2010).

²³ A.E. Fowler La Berge, M. Feingold, French medical culture in the nineteenth century (Atlanta 1994) 11.

Hoofdstuk 3 Medische hervormingen in de Commune

Secularisering

In de Commune was er een sterke drang zich af te zetten tegen de kerk. Emile Eude (1843 – 1888), de generaal van de Commune, zei niet voor niets: « *Si Dieu existait, je le ferais fusiller* »²⁴. Het antiklerikalisme was één van de belangrijkste peilers die werd doorgevoerd in de hervormingen van die 72 dagen. Dit had een groot effect op de gezondheidszorg.²⁵ Natuurlijk was al langer sprake van secularisering van de gezondheidszorg, zeker in de 19e eeuw. Universiteiten namen langzaam het monopolie dat kloosters hadden over en veel kapellen werden voortaan als ziekenhuizen gebruikt.²⁶ Het was belangrijk dat alleen bevoegde mensen het beroep van arts uitoefenden. In 1870 was er een priester die zonder geld te vragen mensen hielp. Hij werd veroordeeld tot veertig dagen celstraf omdat hij niet de juiste papieren bezat.²⁷ In de late 19^e eeuw was een katholiek dokter een controversieel figuur.²⁸

Toch konden de Communards niet helemaal zonder religieus personeel; veel ziekenhuisverpleegsters waren nonnen. In de Commune was dit een groot probleem. Ziekenhuizen kregen de oproep om seculier te zijn en eigenlijk dus geen religieus personeel te hebben. Maar aangezien een deel van het medisch personeel gevlucht was en niet direct goed opgeleid ander personeel te vinden was, konden ziekenhuizen niet anders dan de zusters in dienst houden, wilden ze hun ziekenhuis goed laten functioneren.²⁹ De enige echte twee facetten die merkbaar doorgevoerd waren in ziekenhuizen, waren het verdwijnen van religieuze symbolen als kruisjes en dat de nonnen niet langer als ‘*soeur*’ werden aangesproken maar als ‘*citoyenne*’.³⁰

In de Commune was de directeur van de overkoepelende organisatie van Parijse ziekenhuizen gevlucht naar Versailles. Dit bood de Communards de ideale kans om het systeem te veranderen. Treillard, als nieuwe directeur aangesteld, was voorzichtig geweest en heeft niet het hele ziekenhuissysteem om gegooid. Wat hij wel deed was het aanpakken van ‘des bureaux de bienfaisance’ en ‘des maisons de secours’. Er werkten hier veel religieuzen met grote invloed, die volgens de verhalen andere religieuzen voortrokken. Treillard heeft als reactie op sommige plekken de nonnen uit de organisaties gezet en als protest tegen de kerk richtte hij de seculiere ‘bureaux

²⁴ J.P. Martinaud, *La Commune de Paris, l'assistance publique et les hôpitaux en 1871* (L'Harmattan 2004) 40.

²⁵ Ibidem 27 – 50.

²⁶ P. Delaunay, ‘La médecine et l'église’, *Revue de l'histoire de la pharmacie*, Vol 36, N. 120 (1948) 304 – 306.

²⁷ P. Guillaume, *Médecins, Eglise et foi, XIXe-XXe siècle* (Paris 1990) 27.

²⁸ H. Guillemain, ‘Les débuts de la médecine catholique en France’, *Revue de l'histoire du XIXe siècle*, N. 27 (2003) 227 – 258.

²⁹ Schlegel, *Religion et sécularisation*; Mathieu, ‘Quelle laïcisation de la médecine française’, 353-371.

³⁰ Martinaud, *La Commune de Paris*, 43, 56.

d'assistance communale' op in elk arrondissement. Hier had men gaarkeukens waar voor de armen gekookt werd en een was er communale apotheek.³¹

Medische ethiek: iedereen heeft recht op gezondheidszorg

Het idee dat iedereen recht had op gezondheidszorg, vond veel aanhang in de 19^e eeuw in West Europa. Door de vele epidemieën werd er van alles aan gedaan om de algemene gezondheid van de bevolking te verbeteren. De stad werd ruimtelijk veranderd, in het bijzonder door Haussmann, er werd een riool aangelegd en veel ziekenhuizen waren vanuit private instellingen nu publiekelijk geworden. Het bekende Parijse ziekenhuis Hôpital de la Salpêtrière bijvoorbeeld kende in de tweede helft van de 19e eeuw een geweldige bloei. Naast ziekenhuizen werden ook onafhankelijke hulporganisaties opgericht, denk hierbij aan het Rode Kruis.³² Dat iedereen recht heeft op gezondheidszorg werd meer en meer een moreel recht. Ook de Commune deelde deze mening en zorgde ervoor dat die gezondheidszorg voor iedereen toegankelijk werd. Zo waren er bepaalde tijden waarop dokters gratis bezocht konden worden.³³ Dit begon met één dokter die anderhalf uur per dag gratis consulten uitvoerde, maar na het enorme succes doken er op verschillende plekken in de stad soortgelijke initiatieven op. Naast deze informatie stond ook op de affiches dat de initiatieven voor het uitdelen van medicijnen door nonnen afgeschaft was, en dat dit nu moest gebeuren bij de centrale apotheek. Net als bij andere veranderingen die doorgevoerd waren, was er betreffende de gezondheidszorg sprake van sterk egalitair denken. Iedereen had basisrechten en niet alleen, zoals voorheen, de rijken. Het socialisme werd voor het eerst daadwerkelijk in een maatschappij in praktijk gebracht en de gemeenschappelijke verantwoordelijkheid was duidelijk zichtbaar.³⁴

³¹ Ibidem, 50 – 59.

³² Jéhannin, *Les politiques de santé publique et du logement*.

³³ Archives nationales, locatie Parijs, AD//XXc/82 Commune de Paris.

³⁴ Fowler La Berge en Feingold, *French medical culture*, 5.

Vrouwenemancipatie

De eerste feministische golf begon rond 1870, de Commune was in 1871. Dat is geen toeval, er is duidelijk verband te vinden tussen de twee gebeurtenissen, zeker betreffende de vrouwenemancipatie in Frankrijk. Na de Frans-Duitse oorlog waren veel vrouwen weduwe of kinderloos geworden. Met de lagere lonen die zij hadden, was het lastig rondkomen, als de vrouwen überhaupt werkten en niet aan huis gekluisterd waren. Om hun situatie te veranderen hadden ze door dat toegang tot onderwijs een begin kon zijn. Dat was één van de punten waar ze naar streefden naast bijvoorbeeld stemrecht.³⁵ In de Commune waren verschillende vrouwenorganisaties ontstaan, bijvoorbeeld : *Comité de vigilance des femmes*, *Comité de femmes*, *Amazones de la Seine* en de bekendste, *Union des femmes pour la défense de Paris et les soins aux blessés*, afgekort *L'union*.³⁶ De laatste was zo groot dat het afdelingen had in elk arrondissement. De vrouwen hielden bijeenkomsten in kerken die nu niet meer gebruikt mochten worden en dus een ander doeleinde kregen.³⁷

La Comité de femmes stond bekend om zijn opleidingen voor vrouwen tot 'cantinière' en 'ambulancière'. Omdat veel nonnen en andere religieuzen hun werk niet meer mochten doen kwamen die taken vrij voor de gewone vrouw. Ook kwamen er werkplekken vrij door nieuwe initiatieven die in de Commune gestart waren. Daarnaast stonden veel mannen te vechten op de barricades waardoor hun baan vrij kwam en werd ingevuld door een vrouw. Vrouwen werden surveillant in het ziekenhuis of kokkin. Ze werkten in de linnenkamer of apotheek of werden secretaresse. Dit waren allemaal beroepen die tijdens de Commune veel door vrouwen werden uitgeoefend. Tijdens de Commune ontstonden ook weeshuizen, bejaardenhuizen, gaarkeukens, scholen voor meisjes, thuiszorg en daklozenopvang met de hulp van vrouwen.³⁸ Niet al deze beroepen hadden betrekking op de medische sector, toch bleef het één van de beste werkgevers.

³⁵ J. Rougerie, *Paris Insurgé* (Paris 1995) 77 – 86.

³⁶ D. Shafer, *Plus que des ambulancières: women in articulation and defence of their ideals during the Paris Commune* (London 2005) 96.

³⁷ Exposition *La Commune de Paris* à l'Hôtel de Ville de Paris (18 mars - 28 mai 2011) - Une séance du Club des Femmes dans l'église Saint-Germain-l'Auxerois - Gravure de Frédéric Lix pour *Le Monde illustré* du 20 mai 1871 - Bibliothèque historique de la Ville de Paris.

³⁸ G.L. Gullickson, *Unruly women of Paris: Images of the Commune* (Cornell 1996).

Ziekenhuizen zelf zagen ook in dat ze deze vrouwelijke hulp moesten omarmen en daarom werd naar Engels en Zwitsers voorbeeld '*l'école d'infirmières*' opgericht.³⁹

Institutionalisering

Door overbevolking, tussen 1800 en 1851 was het inwoneraantal van Parijs verdubbeld, en de slechte leefomstandigheden waren er in de 19e eeuw veel epidemieën. De overheid was zich hiervan bewust maar reageerde traag. In 1820 ontstond de *Académie de médecine*. In 1831 ontstond de *Commission des logts insalubres à Paris* en in 1848 werd het *Conseils Départementaux d'Hygiène* opgericht. Langzaam kwam er bij de overheid het besef dat betere hygiëne een middel was om de epidemieën tegen te gaan. Zo werden door Rambuteau planten in de stad gezet, kwam er straatverlichting op gas en werd een enorme hoeveelheid urinoirs aangelegd. Haussmann ging nog veel verder: hij verwoeste 25.000 gebouwen en heeft op die plekken 75.000 stenen gebouwen neergezet met allen watervoorziening op elke verdieping. Hij is ook degene die de grote parken Bois de Boulogne en Bois de Vincennes heeft laten aanleggen. In 1883 werd een bevel gegeven dat ieder gebouw een prullenbak moest hebben en in 1894 werd iedereen in Parijs verplicht aangesloten te zijn op de riolering. Iedereen moest dus aan bepaalde eisen voldoen om zo een betere algemene gezondheid te creëren, ongeacht de klasse waartoe men behoorde. Volksgezondheid was een recht voor het grote goed.⁴⁰

In Parijs was er halverwege de 19^e eeuw al een goed administratief systeem opgebouwd voor ziekenhuizen, namelijk de *Assistance Publique - Hôpitaux de Paris*. Deze controleerde en beheerde de administratie van alle Parijse ziekenhuizen. Tijdens de Commune was er wel een wisseling van de leiding, maar aan het systeem zelf werd weinig veranderd. Waar echter wel enorme veranderingen plaatsvonden is in het huisartsensysteem. Op 13 april 1871 werd een decreet naar buiten gebracht waarin stond dat er compagnies waren opgericht, elk bestaande uit tien groepen. Elk arrondissement had minstens twee groepen die bestonden uit twee dokters van boven de veertig jaar (de jongeren werden ingezet op het slagveld), zes artsen in opleiding, één ambulance en twaalf ambulanciers, waarvan er twee vrouw moesten zijn. De dokter kreeg zeggenschap over of iemand arbeidsgeschikt was of niet. In het decreet stond bovendien wat het vaste inkomen van al deze mensen was. Het inkomen van een dokter kwam bijvoorbeeld overeen met het soldij van een kapitein. Wanneer het systeem goed werkte, kregen chirurgijns toestemming om ook toe te treden. Heel deze reorganisatie viel onder de verantwoordelijkheid van de medische commissie die gevestigd

³⁹ Martinaud, *La Commune de Paris*, 56.

⁴⁰ Jéhannin, *Les politiques de santé publique et du logement*, 1 – 18.

was in Hôtel de Ville. Uit een affiche van een paar weken later bleek dat er een vergadering werd gehouden onder dokters in het tiende arrondissement, waarschijnlijk om de hervormingen te bespreken. Er bestond een inspectie waar elke gewonde van de nationale garde gemeld moest worden.⁴¹ Naast de reguliere huisartsenposten waren er ook doktersposten bij elk bataljon. Hier werkten de dokters jonger dan veertig jaar. Door het ministerie van oorlog werd bepaald waar deze medische dienst uit moest bestaan, bijvoorbeeld een chirurgijn major en chirurgijn minor. Zij waren verplicht hun bataljon (elk arrondissement had zijn eigen bataljon) te volgen en te verplegen. Indien nodig moesten zij ook het slagveld op.

Moeilijkheden

In de korte tijd dat de Commune bestond zijn er veel veranderingen op medisch gebied doorgevoerd, maar dit ging niet altijd zonder problemen. De Commune vond plaats na de Frans-Duitse oorlog en na een hongerwinter. Bovendien werd de stad ook nog eens geteisterd door epidemieën. De ziekenhuizen waren vaak overvol en er was een chronisch beddentekort. Toen de Commune begon, vluchtten veel hoge heren de stad uit en sloten zich aan bij Versailles. Veel directeurs van ziekenhuizen behoorden hiertoe. Dokters echter, die veelal vonden dat ze hun patiënten niet in de steek konden laten, bleven. Dit leidde tot veel aversie vanuit Versailles, waardoor bij de heroveringen van de stad veel dokters waren vermoord. Dokter Faneau, die de ambulances leidde in Saint Sulpice, werd gefusilleerd omdat hij Communards verzorgd had. Dokter Lailler onderging hetzelfde lot toen hij de ingang van de ziekenzaal met gewonde Communards versperde voor een officier van de tegenstander. Het Medisch hoofd van het legerziekenhuis van Versailles Dujardin-Beaumetz kwam onder druk te staan na de Commune omdat hij samen met zijn assistente, zuster Clothilde, geen onderscheid maakte tussen soldaten van Versailles of van de Commune.⁴² Er waren veel gewonde soldaten gedurende de 72 dagen, wat voor moeilijkheden zorgde, omdat het oorlog was waren er vanzelfsprekend veel gevaarlijke situaties. Bovendien werden kanonnen gebruikt in de gevechten en in de bloedige week werden veel gebouwen in brand gestoken. Er was een groot tekort aan medisch materiaal, medicijnen en zelfs medisch personeel. Niet voor niets werd hiervoor een oproep gedaan op 13 april.⁴³ Naast problemen in ziekenhuizen en dokterspraktijken, waren er ook grote moeilijkheden bij de geneeskundeopleiding. Veel artsen waren vertrokken en de *faculté de médecine* bestond in feite niet meer terwijl er juist zoveel vraag naar

⁴¹ Archives nationales, locatie Parijs, AD//XXc/82 Commune de Paris.

⁴² Martinaud, La Commune de Paris, 7.

⁴³ Archives nationales, locatie Parijs, AD//XXc/82 Commune de Paris.

doktoren was.⁴⁴ Op 17 april werd een oproep gedaan waarbij studenten en artsen moesten samenkomen om een oplossing voor dit probleem te zoeken. Ze maakten een plan voor reorganisatie van de opleiding.⁴⁵ Het grootste probleem, niet alleen voor de ziekenhuizen, was de financiële crisis waar men zich in bevond. Door alle socialistische veranderingen raakten de financiële bronnen van de Commune langzaam uitgeput. De oplossing hiervoor was, tot grote boosheid van de Parijse bevolking, de belasting verhogen. Dit werd gedaan met de belasting op vlees en brood. Kortom, de geneeskunde in de Commune stond onder enorme politieke, militaire, sociale en financiële druk. Ziekenhuizen en dokters kampten met epidemieën, grote tekorten betreffende bedden, medicijnen en medisch personeel en een geneeskunde opleiding die stopgezet was. Iedereen bevond zich in een gevaarlijke oorlogssituatie en er waren geldproblemen. Hierdoor zijn niet alle gewilde hervormingen gelukt en voltooid.

⁴⁴ N. Pigeard-Micault, 'Faculté et Académie de médecine face à la Commune de Paris 1871', *Parlement(s), Revue d'histoire politique*, 18 (2012) 23 – 31.

⁴⁵ Archives nationales, locatie Parijs, AD//XXc/82 Commune de Paris.

Conclusie

In hoeverre pasten de medische hervormingen van de Commune van Parijs in 1871 in de 19e-eeuwse medische revolutie?

In de 72 dagen dat de Commune bestaan heeft zijn enorm veel socialistische, progressieve veranderingen ingevoerd die hebben bijgedragen aan onder andere onze moderne verzorgingsstaat. Deze socialistische ideeën pasten in een grotere trend zoals voor de geneeskunde de 19e-eeuwse medische revolutie. Wat deze medische veranderingen betreft waren verschillende facetten enorm vooruitstrevend. De Commune was als het ware een voedingsbodem voor de nieuwe ideeën.

- Secularisering: in de 19e-eeuwse medische revolutie werd langzaam toegewerkt naar een artsenmonopolie met alleen dokters en verpleegkundigen met een diploma. Dit betekende in de realiteit dat veel monniken en nonnen hierdoor niet meer in de gezondheidszorg konden werken. In de Commune van Parijs was religie in het algemeen niet toegestaan. Dit werd ook doorgevoerd in de gezondheidszorg, namelijk door kruisjes weg te halen en godsdienstige zusters te ontslaan. Door het tekort aan verpleegkundigen werd dit echter vaak niet gedaan en eerder voor de oplossing gekozen om de *soeurs citoyennes* te noemen. Daarnaast werden de religieuze liefdadigheidsorganisaties vervangen door gemeenschappelijke bureaus die in feite hetzelfde deden, namelijk armen van eten voorzien en medicijnen uitdelen.

- Democratisering: het idee dat iedereen recht op gezondheidszorg had was in de gehele 19e eeuw belangrijk. Er werden veel hygiënische maatregelen genomen en er kwamen organisaties die op de volksgezondheid moesten toezien. Er werden ziekenhuizen en onafhankelijke hulporganisaties zoals het Rode Kruis opgericht. In de Commune ging het nog verder: naast dat iedereen op papier het recht had op gezondheidszorg, maakte men dit in de praktijk ook waar. Er kwamen vaste inkomens voor dokters waardoor deze gratis consulten konden aanbieden. Daarnaast was er een centrale apotheek die samenwerkte met de gemeenschappelijke bureaus waardoor men gratis medicijnen kon ophalen.

- Vrouwenemancipatie: na de Krimoorlog met Florence Nightingale werden in Europa verschillende scholen voor verpleegkundigen opgericht. Daarnaast werden de eerste vrouwen toegelaten op universitaire opleidingen, met name bij geneeskunde. Vrouwen drongen langzaam de medische wereld binnen. In de Commune was dit ook het geval. Doordat er meer plekken vrijkwamen door nieuwe functies, mannen die op de barricaden stonden en religieuzen die hun beroep niet meer mochten uitoefenen, lagen hier enorme kansen voor vrouwen op een fatsoenlijke baan en zo zelfstandiger te worden.

- Institutionalisering: aangezien in de 19e eeuw gezondheidszorg toegankelijk voor iedereen werd

gemaakt, waren er vele institutionele veranderingen in de gezondheidszorg. Er werden ziekenhuizen en academies opgezet en bovendien hield de staat zich bezig met volksgezondheid. Al deze hervormingen stonden nog in de kinderschoenen, maar in Parijs werd begin 19^e eeuw al een samenwerkingsverband gevormd tussen ziekenhuizen. In de Commune, mede doordat de directeurs van ziekenhuizen naar Versailles gevlucht waren, was er de mogelijkheid nieuwe hervormingen door te voeren. Dit heeft men grootschalig gedaan in het huisartsensysteem. In elk arrondissement werden huisartsengroepen opgericht met vaste inkomens, er waren vergaderingen onder dokters en er werd een medische commissie opgericht.

De Commune was een moedig initiatief in de 19^e eeuw om de maatschappij in positieve zin te veranderen. Veel van de doelen zijn echter niet of niet volledig bereikt. Dit werd veroorzaakt door epidemieën, oorlogssituaties, tekorten en geldproblemen. De grootste hindernis was tijdsgebrek, 72 dagen waren tekort om de gewilde veranderingen door te kunnen voeren. Hierdoor bleef de belofte van sociale veranderingen in de toekomst liggen.

Veel van de hervormingen die in de Commune zijn doorgevoerd, zien we nu nog steeds in West Europa. Deze verworvenheden worden heden ten dage als vanzelfsprekend beschouwd. Toch zijn deze veranderingen er niet zonder slag of stoot gekomen. Na de Commune zijn bijna alle hervormingen teruggedraaid naar de situatie van voor de opstand. Desalniettemin kunnen we stellen dat de Communards met hun principes eigenlijk hun tijd vooruit waren.

Literatuurlijst

Primaire bronnen

Archives Nationales France, locatie Parijs, Affiches imprimées, inventaire analytique, AD//XXc/82, Commune de Paris, Microfilm.

Secondaire bronnen

Ackerknecht, E., 'Medical education in 19th century France', *Journal of Medical Education*, Vol 32 N. 2, (1957) 148-153.

Bonte, F., *Certitude de victoire : des héros sublimes de la Commune de Paris aux glorieux combattants de la Résistance* (Paris 1951).

Boot, J.M.D., Klinkert, J.J., *Inleiding in de medische sociologie* (Gorcum 2001).

Bos, D., *Bloed en Barricaden* (Amsterdam 2014).

Bruhat, J., Dautry, J., Tersen, E., *Die Pariser Kommune von 1871* (Berlin 1971).

Choury, M., *Les Origines de la Commune* (Paris 1960).

Delaunay, P., 'La médecine et l'église', *Revue de l'histoire de la pharmacie*, Vol 36, N. 120, (1948) 304 – 306.

Duclos, J., *La Commune de Paris, à l'assaut du ciel* (zp 1970).

Edwards, S., *The Communards of Paris, 1871* (London 1973).

Fowler La Berge, A.E., Feingold, M., *French medical culture in the nineteenth century* (Atlanta 1994).

Greenberg, L.M., 'The Commune of 1871 as a Decentralist Reaction', *The Journal of Modern History*, Vol. 41, N. 3 (1969) 304 – 318.

Guichard, S., *Paris 1871, La Commune* (Paris 2006).

Guillaume, P., *Médecins, Eglise et foi, XIXe-XXe siècle* (Paris 1990).

Guillemain, H., 'Les débuts de la médecine catholique en France', *Revue de l'histoire du XIXème siècle*, N. 27 (2003) 227 – 258.

Guivarc'h, M., 'À propos de l'assistance publique et des chirurgiens pendant la Commune 28 mars - 28 mai 1871', *E-mémoires de l'Académie Nationale de Chirurgie* N. 8 (2009) 59-63.

Harvey, D., *Paris 1850 – 1870* (Baltimore 1985).

Horne, A., *The terrible year* (London 1971).

Jaspers, J., *Het medisch circuit* (Utrecht 1985).

Johnson, M. P., *The paradise of association* (Michigan 1996).

Jokostrat, P., *Als die Tuilerien brannten* (Dusseldorf 1970).

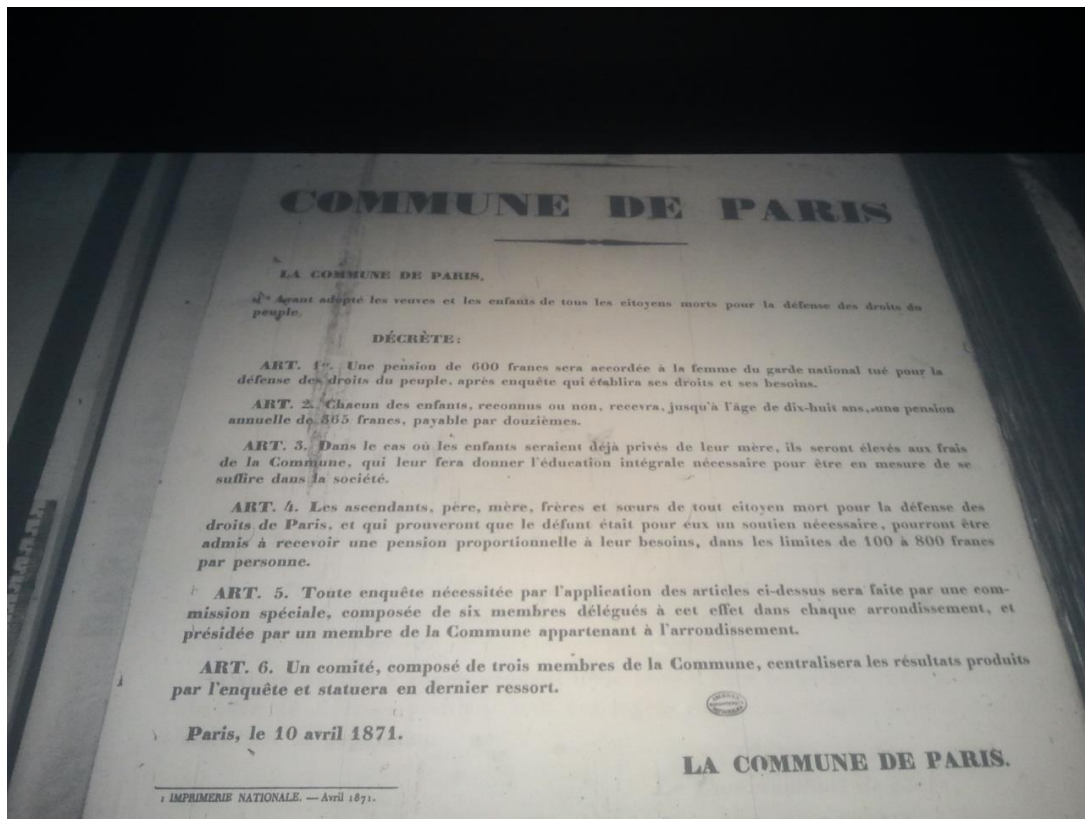
- Jonsen, A.R., *A short history of medical ethics* (Oxford 2000).
- Jorland, G., 'L'Hygiène professionnelle en France au XIXe siècle', *Le mouvement social*, N. 213 (2005) 71 – 90.
- Marineaud, J.P., *La commune de Paris, l'assistance publique et les hôpitaux en 1871* (L'Harmattan 2004).
- Mathieu, S., 'Quelle laïcisation de la médecine française aux XIXème siècle', in Patrick Weil (dir.), *Nouvelles politiques de la laïcité* (Paris 2007) 353-371.
- Merriman, J., *Massacre* (New Haven 2014).
- Noël, B., *Dictionnaire de la Commune* (Paris 2000).
- Nye, R.A., 'Médecins, éthique médicale et Etat en France 1789-1947', *Le mouvement social*, N. 214 (2006) 19 – 36.
- Pigeard-Micault, N., 'Faculté et Académie de médecine face à la Commune de Paris 1871', *Parlement(s), Revue d'histoire politique*, N. 18 (2012).
- Rougerie, J., *Paris Insurgé* (Paris 1995).
- Schlegel, J.L., *Religion et sécularisation, Les religions dans la société*, Cahiers français N. 340 (2007).
- Serman, W., *La Commune de Paris* (Paris 1986).
- Shafer, D.A., *The Paris Commune* (London 2005).
- Tombs, R., 'Harbingers or entrepreneurs ? A worker's cooperative during the paris commune', *Historical Journal*, Vol 27, N. 4 (1984) 969 – 977.
- Van de Weerd, D., *De Commune van Parijs, 1871* (Gent 1971).
- Van Vegchel, G., *Medici contra kwakzalvers* (Amsterdam 1991).
- Varley, K., 'Reassessing the Paris Commune of 1871 : a response to Robert Tombs, 'How bloody was la semaine sanglante? a revision''. *H-France Salon* (2011) 20-25.
- Wittersheim, A., *L'Enquête parlementaire sur l'insurrection du dix-huit mars 1871* (Paris 1873).
- <http://www.rodekruis.be/NL/Over/AchterSchermen/Beginselverklaring/> [29-01-2015].
- https://www.marxists.org/nederlands/de_weerd/1971/1971commune.htm [26-2-2015].
- http://212.99.26.145/opacwebAloes/Images/Paragraphes/bibliographiesPDF/Bibliographie_Commune_1871_2010.pdf [04-04-2015].

Bijlagen

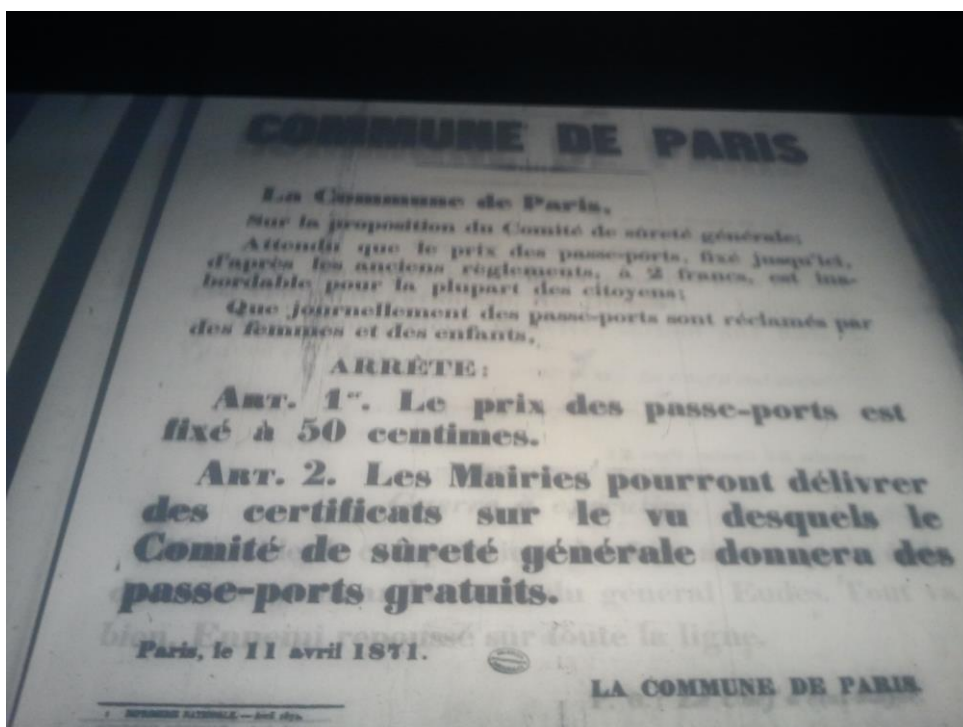
Archives Nationales France, locatie Parijs, Affiches imprimées, inventaire analytique, AD//XXc/82, Commune de Paris, Microfilm

Omdat alleen de microfilm genummerd was in het archief in Parijs, maar de affiches op de microfilm niet, heb ik ze een titel gegeven en indien aanwezig de datum erbij gezet. Zo is het hopelijk terug te vinden.

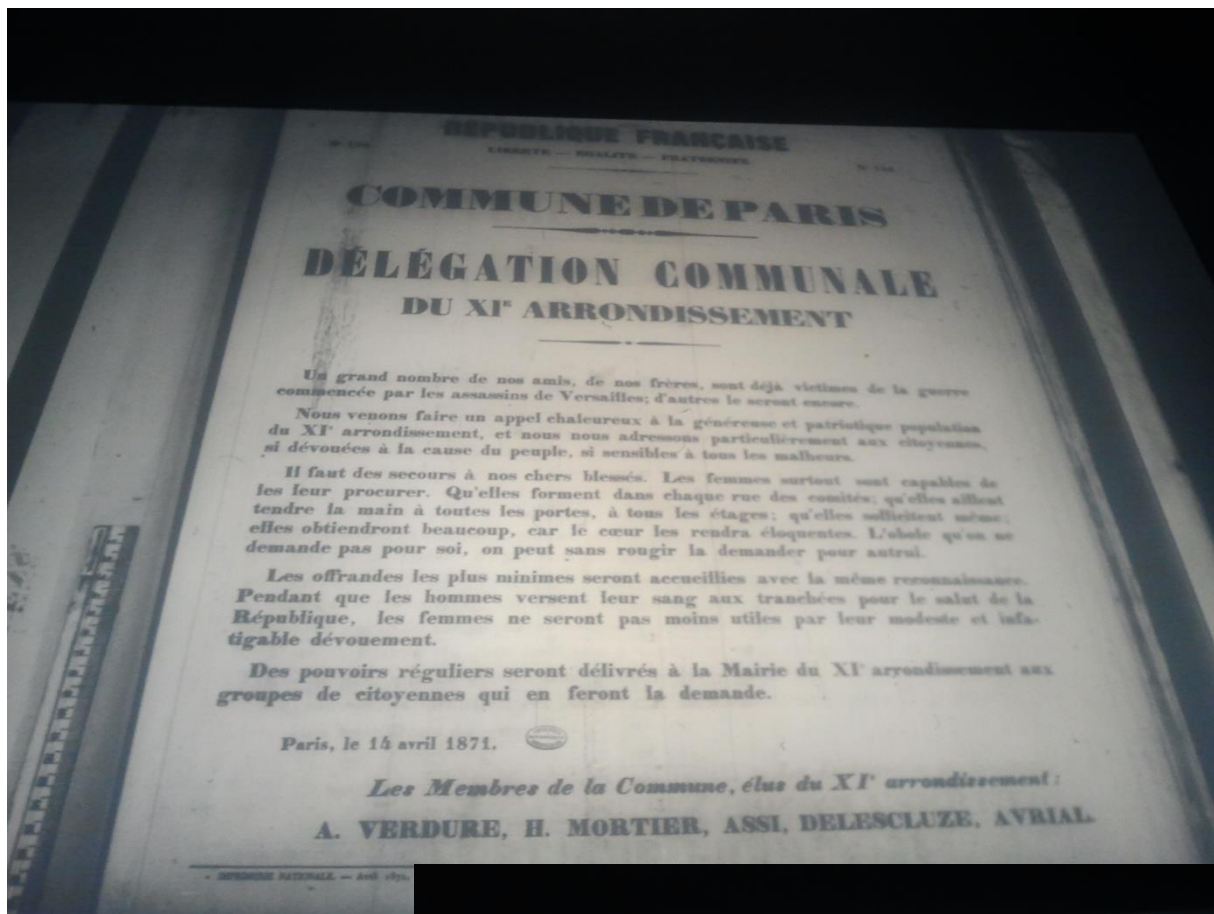
Uitkering voor weduwen (en hun kinderen) van gestorven Communards, 10 april 1871.

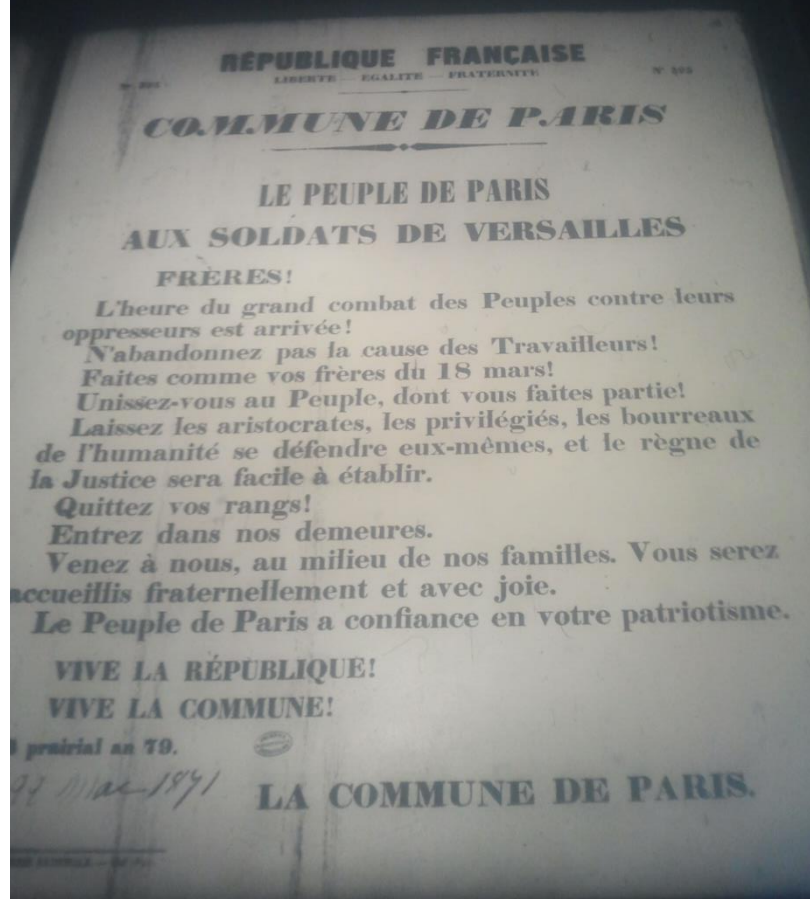
Verlaging prijs paspoort, 11 april 1871:

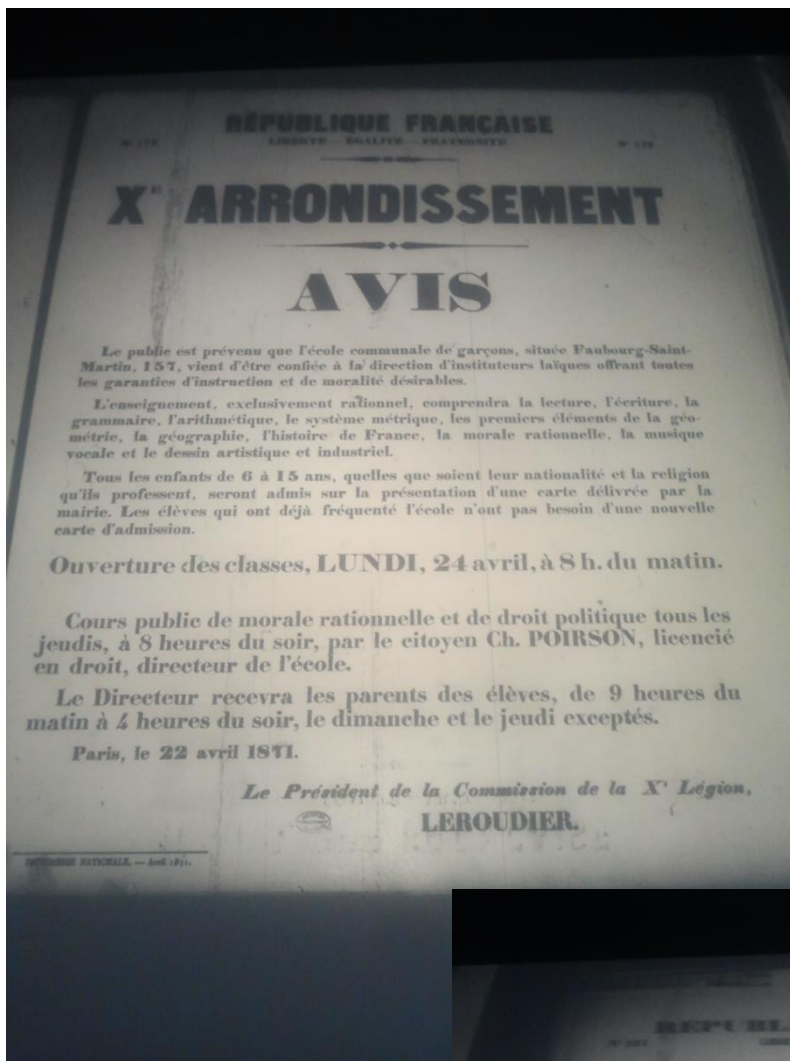
Vrouwen die hulp bieden, 14 april 1871:

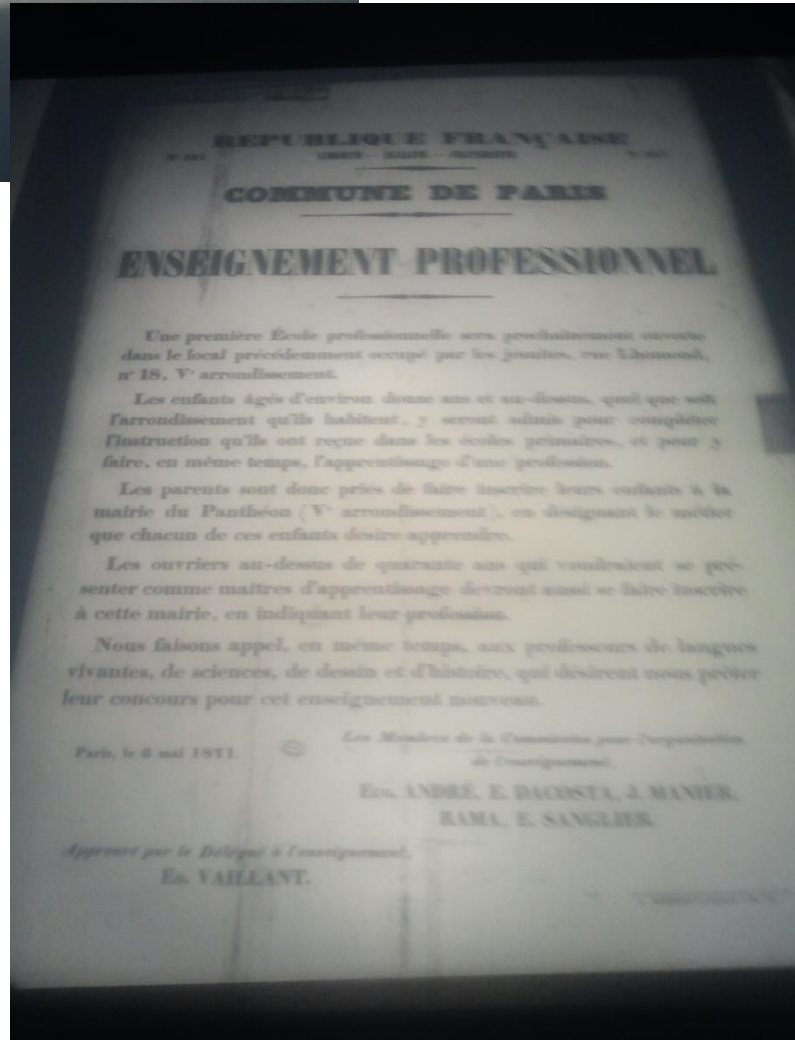
Revolutionaire kalender, april 1871:

Opening jongensschool, 24 april 1871:

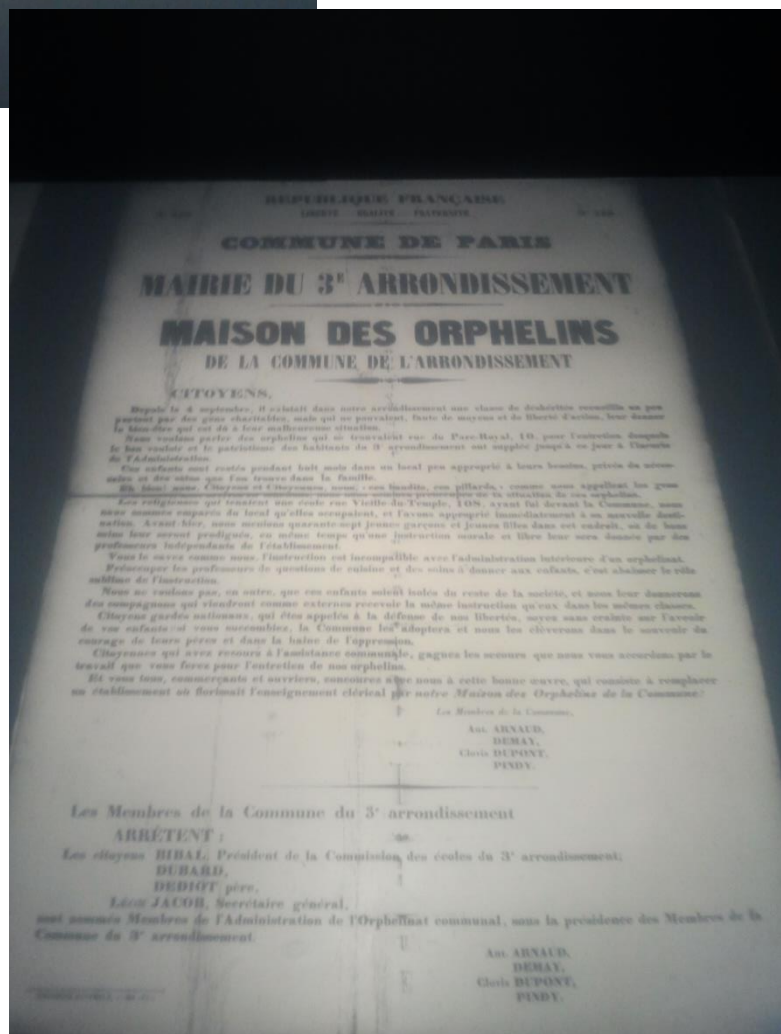
Beroepsschool jongens opgericht:
6 mei 1871

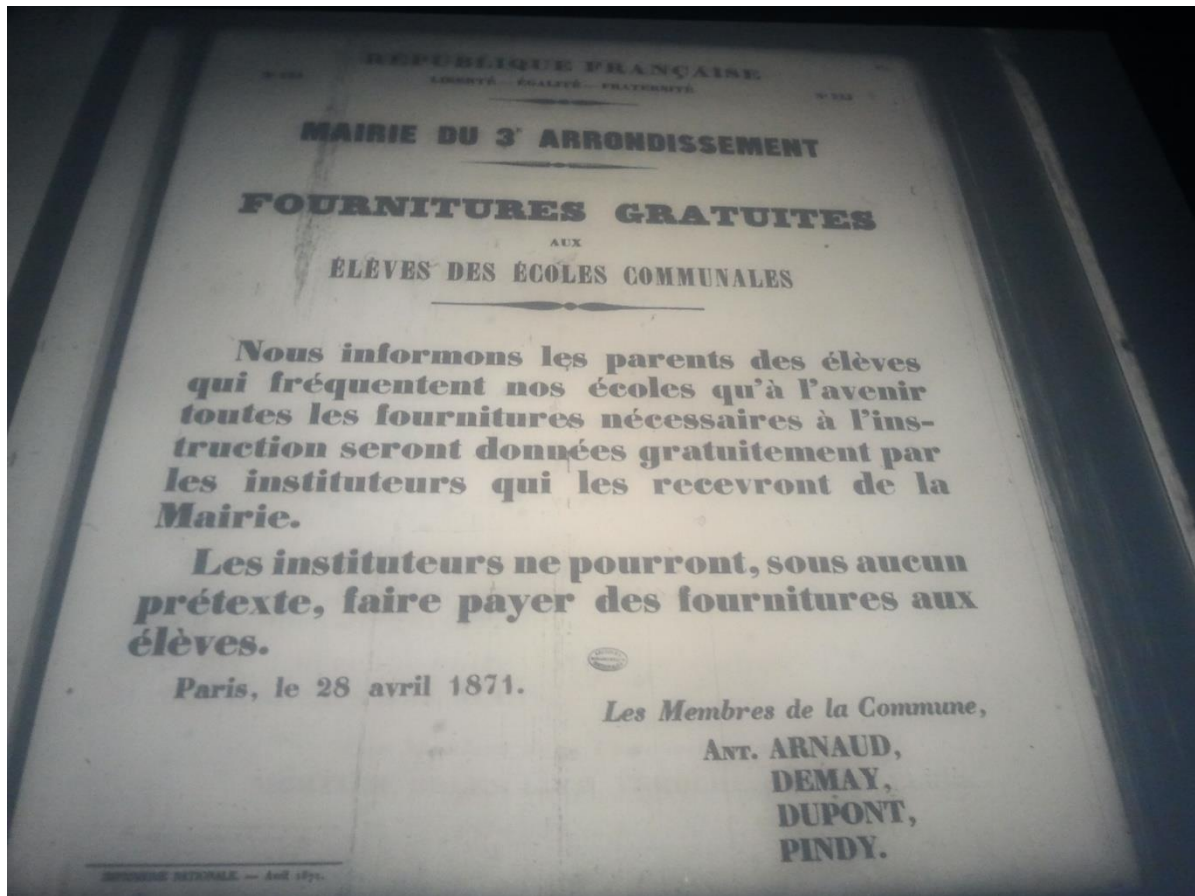
Beroepsschool meisjes opgericht, 12 mei 1871:

Weeshuis opgericht, mei 1871:

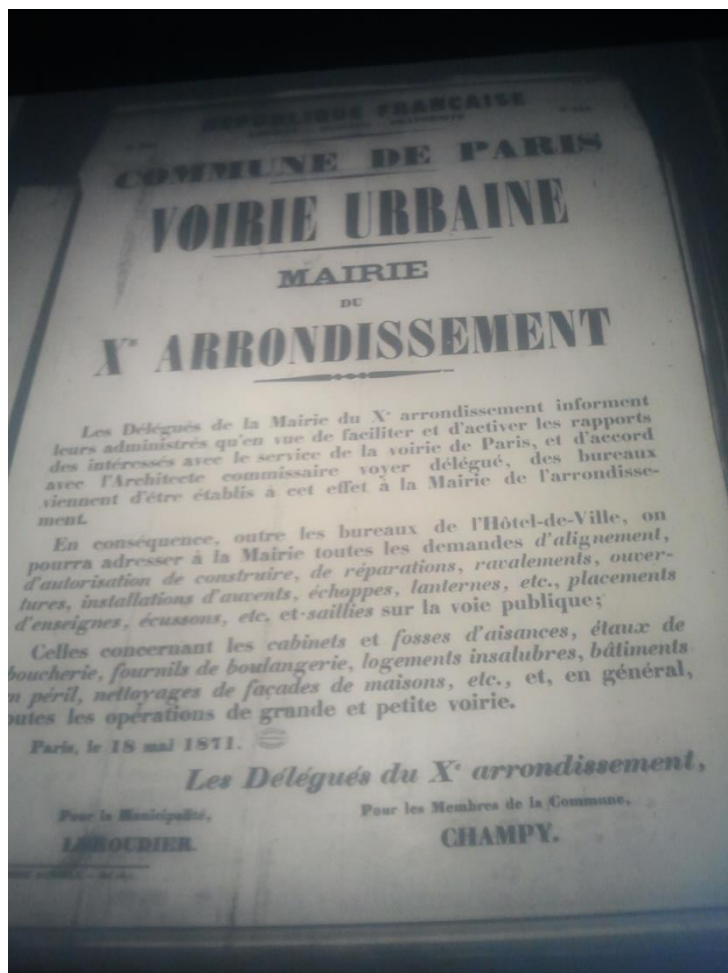
Gratis schoolspullen, 28 april 1871:

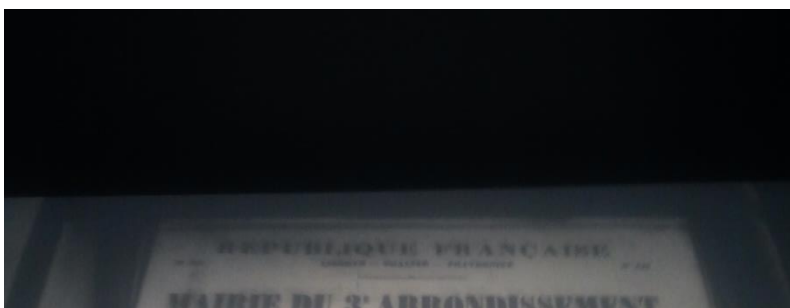
Bakkers mogen pas om vijf uur 's ochtends beginnen, 27 april 1871:

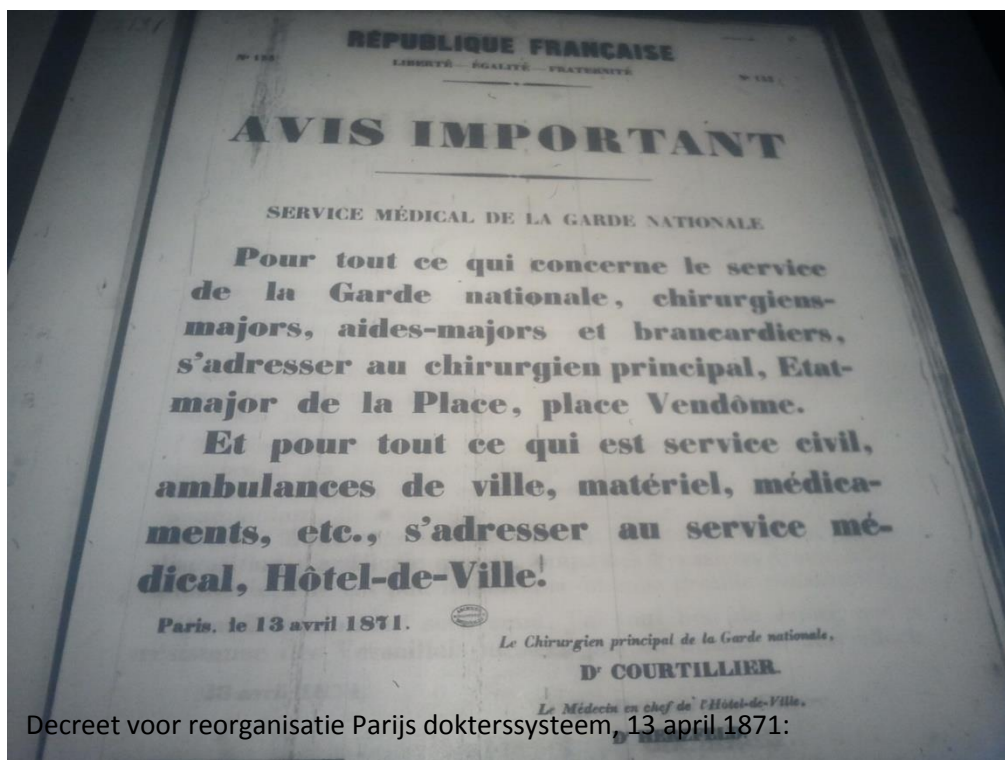
Architect aangesteld, 18 mei 1871:

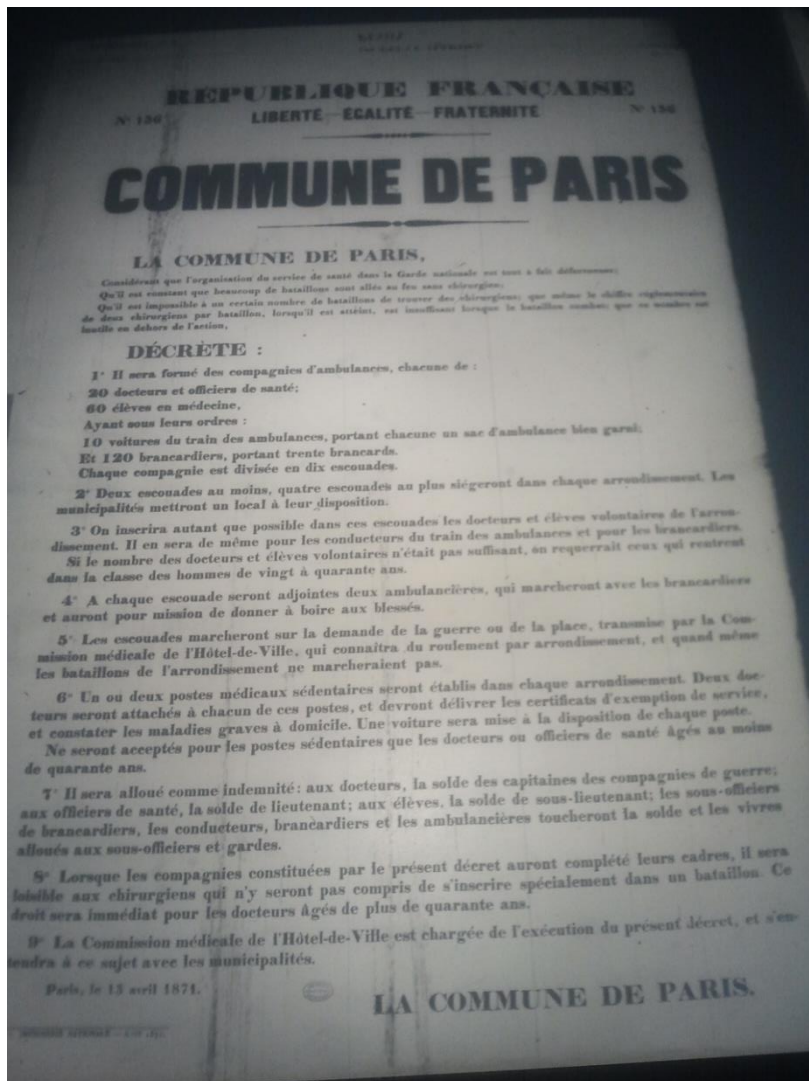
Gratis doktersafspraken 9 mei 1871 en 17 mei 1871:

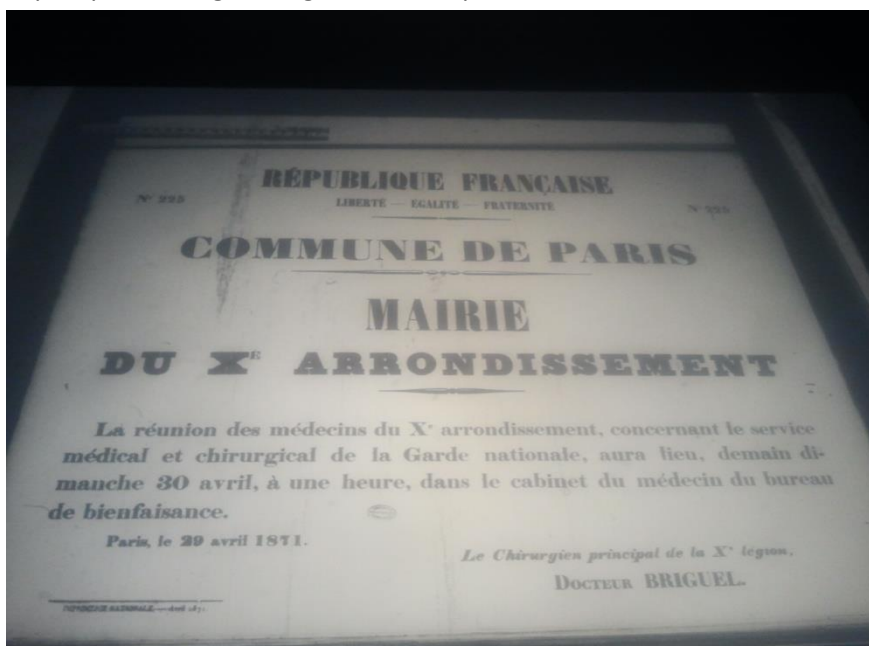
Oproep voor medische mensen en middelen, 13 april 1871:

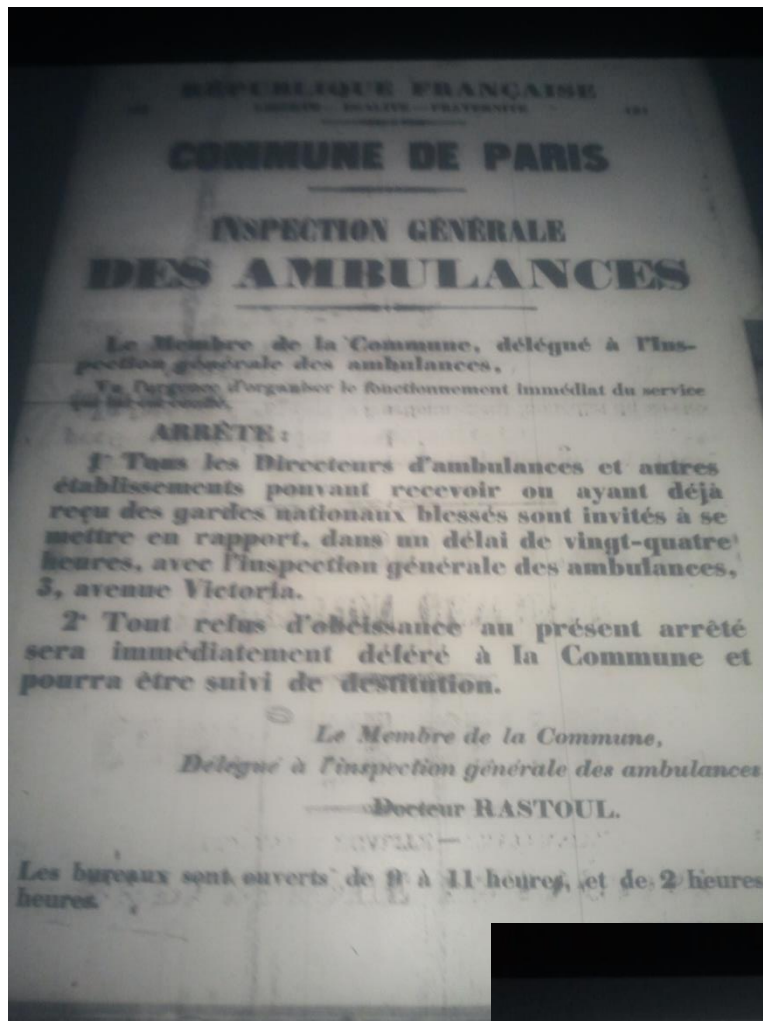
Decreet voor reorganisatie Parijs dokterssysteem, 13 april 1871:

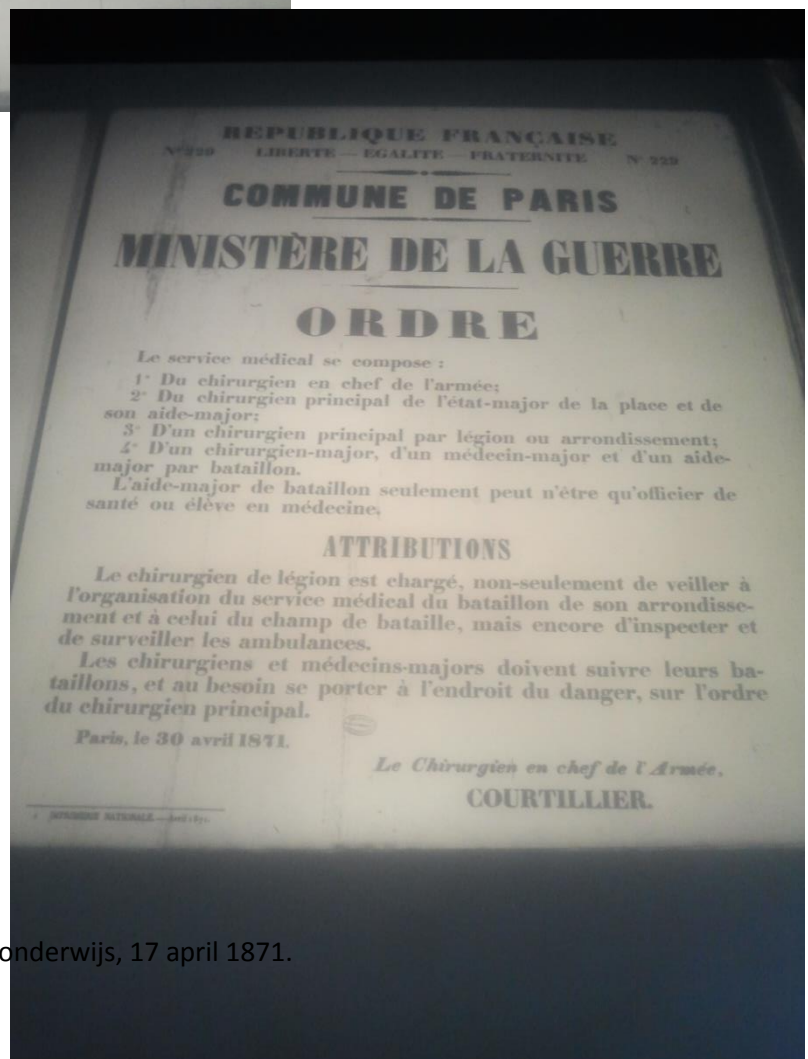
Oproep voor vergadering artsen, 29 april 1871:

Oproep bij elke gewonde van de Nationale Garde contact opnemen met de inspectie:

De medische dienst van het lege
bestaat uit de volgende onderdelen en
heeft de volgende bevoegdheden:
30 april 1871.

Probleem met wegvallen van medisch onderwijs, 17 april 1871.

RÉPUBLIQUE FRANÇAISE
LIBERTÉ — ÉGALITÉ — FRATERNITÉ
N° 1002

COMMUNE DE PARIS

AVIS

Les professeurs de l'École de médecine ont abandonné leur poste; les cours sont suspendus.

En l'urgence de faire cesser un pareil état de choses, la Commission de l'enseignement décide :

1° Les docteurs en médecine et les officiers de santé de chaque arrondissement, exerçant à Paris, sont invités à se réunir, samedi prochain 22 avril, à midi, à leurs Mairies respectives, à l'effet de nommer deux délégués par arrondissement;

2° Les étudiants en médecine inscrits à l'École, les internes et externes des hôpitaux, sont également invités à se réunir, samedi prochain 22 avril, à midi, au grand amphithéâtre de l'École, afin de nommer dix délégués;

3° Les citoyens docteurs Dupré et Rambaud convoqueront leurs collègues, professeurs libres, à une réunion spéciale dans laquelle il sera procédé à l'élection de trois délégués;

4° Ces divers mandataires ainsi désignés, munis de leurs pouvoirs, se réuniront le dimanche suivant 23 avril, à midi, au grand amphithéâtre de l'École de médecine, où ils arrêteront un projet de réorganisation médicale, sous la direction d'un président et de deux assesseurs nommés par l'assemblée. Dans le cas où ils le jugeraient nécessaire, ils composeront une commission de cinq membres chargée de fixer les bases de ce projet, qui sera ensuite discuté dans une réunion générale des délégués chargés de la convoquer le plus tôt possible;

5° Le projet, ainsi que le procès-verbal résumant les discussions, seront communiqués à la Commission de l'enseignement siégeant à l'Hôtel-de-Ville, et présentés par elle en séance générale de la Commune, appelée à statuer définitivement;

6° Les citoyens délégués aux Mairies sont invités à mettre une salle à la disposition des intéressés.

Paris, le 17 avril 1871.

LES MEMBRES DE LA COMMUNE,
Délégués à la Commission de l'enseignement.